

Boris Divinský: Labor market – migration nexus in Slovakia: time to act in a comprehensive way (Migračné súvislosti slovenského trhu práce: nastal čas pre komplexné riešenia)
Bratislava 2007, International Organization for Migration, 229 s.

Ak si záujemca vyhľadá príspevky publikované na Slovensku z oblasti pracovnej migrácie za posledných 15 rokov, vzhľadom na aktuálnosť témy možno trochu prekvapujúco zistiť, že ich je dosť málo. Taktiež predstavitelia rozhodovacej sféry či zamestnávateľia pripisujú tejto téme značný význam, ale praktické kroky sú minimálne. Celkovo migrácia ako veľmi zaujímavý fenomén nie je v slovenskej odbornej literatúre frekventovaná tak, ako je to u našich najbližších susedov. Cieľom recenzie nie je analyzovať príčiny tohto javu (početnosť odborníkov je zrejme tým primárnym). V každom prípade možno skonštatovať, že aj Slovensko už má svoju prvú komplexnú publikáciu, ktorá sa venuje tejto téme.

Autor Boris Divinský jej vydaním pokračuje vo svojej pomerne rozsiahlej publikačnej činnosti v oblasti migrácie, využívajúc skúsenosti z kooperácie a svojho pôsobenia v Medzinárodnej organizácii pre migráciu (IOM). Monografia patrí k stredne rozsiahlym dielam. Nadväzuje čiastočne na predošlú autorovu monografiu, komplexne zameranú na zahraničnú migráciu Slovenska a na ďalšie jeho odborné príspevky. Migrácia (aj pracovná) ako komplexný proces si vyžaduje jednoznačne viacero prístupov. K migrácii sa „hlási“ predovšetkým demografia a geografia. Autor je geograf a v jeho prístupe „cítiť“ geografický rukopis. Na druhej strane by bolo nesprávne opomíňať prístupy ekonomické, sociologické a psychologické. Ani tieto v práci neabsentujú. Ostatne, je tak trochu kontraproduktívne určovať v dnešnej dobe interdisciplinárnych prístupov, ktorá disciplína by mala byť jadrovou v procese skúmania takého komplexného javu. Skutočne je nemožné a zároveň irelevantné určiť, ktorá veda by si jednoznačne mohla nárokovať zaradenie tejto publikácie do jej predmetu.

Autorovo komplexné poňatie sa odráža v cieľoch a štruktúre práce, rozdelenej okrem úvodu do šiestich kapitol. Druhú a tretiu kapitolu možno označiť ako sumarizačné. Druhá kapitola sumarizuje doterajší populačný vývoj na Slovensku a tiež vývoj pracovného trhu. Opisuje prognózy populačného vývoja (pričom neopomína všetky dostupné zdroje) a prognózu vývoja pracovného trhu. Opis demografického vývoja je pomerne hutný, možno až príliš rozsiahly vzhľadom na potreby spracováanej témy. Anglicky písaná publikácia je však určená aj zahraničným odborníkom, pre ktorých dané poznatky môžu byť novými. Písanie monografií z oblasti spoločenských vied v anglickom či inom svetovom jazyku nie je na Slovensku stále celkom udomácnené. Pritom je to najelegantnejšia cesta k „difúzii“ výsledkov smerom do zahraničia. V rámci druhej kapitoly je jednoznačne najdôležitejšie predstavenie demografických prognóz pre Slovensko, ale najmä zhodnotenie stavu pracovnej sily a jej prognózy na konci tejto kapitoly. Autor sa predstavením demografických prognóz snaží poukázať na jeden z primárnych zdrojov budúcich problémov, ktoré prinášajú výzvy pre politiky trhu práce, zamestnanosti a predovšetkým zahraničnej pracovnej migrácie. Zreteľne naznačuje prepojenie medzi vekovou štruktúrou a mierami ekonomickej aktivity a zamestnanosti, medzi demografickými prognózami a prognózou pracovných síl. Samozrejme, vývoj týchto mier je determinovaný množstvom činiteľov, ktoré autor neopomína, využívajúc dostatok ekonomických prameňov. Autor deskriptívnym spôsobom stručne opisuje aj ďalšie atribúty ako odvetvová štruktúra zamestnancov, nezamestnanosť, vzdelanostná štruktúra, formy zamestnanosti. Kapitola je akýmsi veľmi stručným sprievodcom v problematike, nie je jej účelom ísť do hĺbky, ale pre nezainteresovaného čitateľa poskytuje veľmi precíznu a nevyhnutnú informáciu. Oceňujem, že autor striktne dodržiava pri hodnotení časopriestorové a komparatívne hľadisko.

Tretiu kapitolu, hlavne jej prvé tri podkapitoly možno označiť ako dôležité pre čitateľa, ktorý nepozná situáciu a vývoj ekonomiky Slovenska. Trochu na škodu je, že autor prezentuje krátkodobé prognózy, ktoré sú už v čase vydania skutočnosťou, resp. nie vždy je jasné, v akom čase autor najnovší vývoj hodnotil. V kapitole mi okrem jej najcennejšej poslednej časti (Šedá ekonomika – rozsah, význam a vplyv na migráciu) chýba pri hodnotení stručné prepojenie na migráciu, najmä otázky potreby pracovnej sily, tlaku na rast miezd, vplyvu vzniku pracovných miest na emigráciu

Slovákov, aj keď autor sa k tomu čiastočne dostáva v štvrtej a piatej kapitole. (Škoda len, že empirické zistenia v celej publikácii sú ilustrované síce veľkým počtom často podrobných tabuliek, nie však aj grafovými, prípadne mapovými prílohami.)

Štvrtá kapitola je jednou z dvoch, v ktorých je analýza pracovnej migrácie explicitne obsiahnutá. Táto kapitola prináša pohľady na migráciu z aspektu Slovenska ako cieľovej krajiny. Autor prináša viaceré známe, ale aj nové fakty a skutočnosti. Nesnaží sa opísať iba fakty súvisiace vyslovene s pracovnou migráciou, ale výstižne analyzuje a grupuje migrantov na základe statusu, krajiny, príčin a neopomína priestorové a sociálno-demografické hľadisko. Elegantne odhaľuje komplexnosť procesu na základe príčin, ale zároveň implicitne zdôrazňuje práve význam pracovných dôvodov, ktoré zohrávajú čoraz väčšiu úlohu (ako dokladuje – hlavne po vstupe do EÚ). Na prvý pohľad až príliš rozsiahlu podkapitolu venuje problému s evidenciou migrácie. Avšak je to podľa nás jeden z dvoch fundamentálnych problémov (popri neexistencii kvalitnej koncepcie migračnej politiky ako takej), ktorých príčiny detailne rozoberá. Evidencia migrácie je celoeurópskym problémom, vyplývajúcim z nekonzistentnosti národných štatistík. Autor však poukazuje na kardinálny problém – heterogenita, komplikovanosť, nelogickosť štatistiky, ale aj formálnych procesov (povolenia, registrácia atď.) v rámci samotného Slovenska. Je to kapitola, ktorú by si mali kompetentní na zodpovedných ministerstvách určite prečítať. Autor sa pokúša o cenné odhady počtov cudzincov pracujúcich u nás, pričom vychádza práve z ne(logiky) a nedostatkov registrácie, odhadujúc značne vyššie čísla, ako prezentujú oficiálne štatistiky. Na druhej strane kapitole trochu chýba to, čomu sa autor podrobnejšie venoval vo všeobecnom rámci v predošlej monografii z roku 2005. Ide o náčrt potenciálnych dopadov, resp. odhad existujúcich dopadov z fiškálneho, sociálneho a ďalších hľadísk. Z aspektu hornej hranice – 20 tisíc pracujúcich odhadovaných autorom – je to síce minimálny, ale nie zanedbateľný počet. K tomu treba pridať určitý počet nelegálne pracujúcich, ktorých zamestnávanie má viaceré ekonomické a spoločenské dopady. Pokus o kvantifikáciu dopadov by priniesol ďalšie cenné informácie. Autor sa k tomu dostáva v ďalšej kapitole (6) pri „príleve mozgov“ (brain gain). Záver štvrtej kapitoly sa zaoberá prognózou imigrácie, kde autor výstižne vystihol generálne faktory potenciálne determinujúce budúci vývoj, rozlíšil predpokladané migračné prúdy z rôznych oblastí sveta, resp. Európy. Autor podáva prehľad existujúcich prognóz migračného salda. Tu sa z rôznych príčin nedá celkom súhlasiť s tvrdením, že kvantitatívna predikcia sa môže týkať „takmer výlučne migračného salda“. Z metodologického hľadiska je vždy dôležité rozložiť migračné saldo na dve základné zložky a prognózovať ich separátne, vrátane analýzy a predikcie ich činiteľov.

Piata kapitola sa venuje emigrácii obyvateľov Slovenska s dôrazom na jej pracovne podmienenú zložku. Autor zhŕňa problém evidencie zahraničnej emigrácie, ktorý sa javí byť ešte výraznejší ako pri imigrácii. Jeho odhad (publikovaný už skôr) o 20 tisícoch vyst'ahovaných ročne znie hrozivo a zároveň až nepredstaviteľne, autor však podopiera tento odhad racionálnymi zisteniami a argumentmi. Ak zoberiem do úvahy iba polovičnú hodnotu pre trvalo vyst'ahovaných a zároveň niekoľkonásobne nižšie údaje o trvalo prisťahovaných (získajúcich občianstvo, naturalizovaných a i.), Slovensko stráca ročne zanedbateľnú časť svojho (najmä) produktívneho obyvateľstva. V podkapitole 5.2. pomocou viacerých dostupných zdrojov autor sumarizuje potenciál obyvateľstva emigrovať, ktorý vidí ako relatívne vysoký (v rámci V4), a to hlavne vo veku do 30 rokov a s dominantným dôvodom vyst'ahovania kvôli práci. Počet, štruktúru a geografické rozloženie emigrujúcich za prácou dokumentuje na základe zrejme najhodnovernejšieho zdroja – výberového zisťovania pracovných síl. Upozorňujem, že by sa malo striktne rozlišovať medzi denne dochádzajúcimi a migrujúcimi na základe definície OSN, resp. IOM. Existuje kvalitatívny rozdiel medzi pracovníkmi, ktorí sú niekoľko mesiacov vo Veľkej Británii a plne vyhovujú definícii dočasného migranta, pracovníkmi v Českej republike dochádzajúcimi týždenne a denne dochádzajúcimi do Maďarska. Je to však širší problém definície a typológie migrácie. Prikláňam sa k tomu, že denne dochádzajúci by sa mali oddeliť, alebo aspoň pri ich zaradovaní do údajov o pracovnej migrácii by sa na to malo špeciálne poukázať. Ak sa na to pozrieme z aspektu prítomného obyvateľstva a zároveň potenciálu zostať natrvalo v zahraničí, ide o dosť odlišné kategórie. Pozitívne hodnotím, že na rozdiel od imigrácie autor rozoberá aj dopady emigrácie na

krajinu odchodu, vrátane detailne spracovanej problematiky remitencií a úniku mozgov (brain drain). Práve „brain drain“ bol v centre pozornosti slovenských sociológov, ktorí mu dokonca pripisujú podiel na regionálnych diferenciách v rámci Slovenska. Ekonomicky zameraná štúdia zasa odhaduje zníženie priemerného ročného tempa rastu HDP z 4,8 na 4,2% (v perióde 1994 – 2002). Autor prezentuje viacero príspevkov, vrátane tých, ktoré nihilizujú rozmery tohto fenoménu. Na záver však podľa nás celkom správne tvrdí, že rozsah a vplyv úniku mozgov je znateľný. Autor celkom logicky zaradil aj stručnú podkapitolu venovanú prognóze emigrácie, kde ide skôr o náčrt budúcich trendov a štruktúrnych charakteristík. Nepodáva tu však svoj vlastný exaktný odhad vývoja objemu pracovnej emigrácie. Ostatne, tento odhad by mal vysokú mieru neurčitosti.

Šiesta kapitola čitateľa zavedie do spleti paragrafov týkajúcich sa manažmentu zahraničnej migrácie. Boris Divinský podáva kritický pohľad na existujúcu Koncepciu migračnej politiky Slovenska a sumarizuje niekoľko fundamentálnych „strategických“ otázok, vyžadujúcich širokú verejnú aj odbornú diskusiu. Z hľadiska predmetu monografie podstatnou je výčitka ohľadom absencie pracovného rozmeru migrácie v tomto dokumente. Zhodujem sa s autorom, že práve Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR by malo byť priamo zodpovedné za otázky pracovnej migrácie. Osobne nevyklúčujem, že by bolo efektívne zriadiť stálu medzirezortnú komisiu týmto ministerstvom. Následne autor navrhuje viacero základných úloh, ktoré by sa mali riešiť v procese tvorby koncepcie pracovnej migrácie. Situáciu na Slovensku autor dokresľuje pomocou hodnotenia prístupu na náš pracovný trh, analýzy bilaterálnych dohôd a združení a organizácií imigrantov žijúcich v Slovenskej republike. Kapitulu oživujú posledné dve podkapitoly. Prvá z nich podáva hutný prieskum percepcie problematiky migrácie v spoločnosti, druhá predstavuje výsledky participatívnej metódy – prieskumu vykonaného (ako vyplýva z opisu) metódou Delphi. Celkový počet vrátených dotazníkov bol 12, čo predstavuje 25%, to je tak na spodnej, ale stále (z hľadiska použitej metódy) akceptovateľnej hranici návratnosti. Autor sa tu dostáva k problematike, ktorú považujem za mimoriadne páľčivú. Nielen emigrácia našej pracovnej sily a objektívne nedostatky selekcie tej zahraničnej, ale predovšetkým nedostatok a kvalita domácej pracovnej sily je primárnym, endogénnym faktorom spôsobujúcim následne problémy, ktoré deklarujú experti v odpovediach. Problém nášho školstva (stredného aj vysokého) je zložitý a ťažko jeho prapodstatu vystihnúť jednou-dvoma vetami. V každom prípade expertmi vyslovená požiadavka na radikálnu zmenu systému vzdelávania (najmä stredného školstva) je úplne legitímna. Dovolím si poznamenať, že je tu, žiaľ, doba, keď vysoké školy musia (z ekonomických dôvodov) a zároveň môžu prijímať bezprecedentné počty študentov, ktorí nekriticky hodnotia vlastné schopnosti a ich schopnosti pre štúdium ostatne ani vysoké byť nemusia. Kvalita a použiteľnosť vysokoškolských absolventov tým klesá a na druhej strane klesá počet absolventov stredných odborných škôl a učilíšť, vychovávajúcich potrebných absolventov. Na jednej strane je dobre, keď sa podiel absolventov vysokých škôl v rámci populačného ročníka zvyšuje, ale je negatívne, ak je ich štruktúra a kvalita nepriaznivá a deje sa to na úkor nižších stupňov vzdelávania.

Záverom možno skonštatovať, že publikácia prináša prvý komplexný pohľad na problematiku pracovnej migrácie na Slovensku. Autor s využitím takmer všetkých dostupných literárnych prameňov a štatistických zdrojov hodnotí maximálne precízne, systematizujúco a erudovane jednotlivé aspekty pracovnej migrácie. Nezostáva v rovine deskripcie, hoci aj tá prináša veľmi užitočný sumár poznatkov – názorov, prognóz a odhadov. Autor vynikajúco prepojí teoretickú, empirickú a aplikovanú rovinu v práci. Zrejmým a logickým vyústením diela po kapitolách s výborne spracovanou empiriou je siedma kapitola, ktorá prináša perfektnú syntézu zisteného a široko koncipované, tematicky zoradené odporúčania pre decíznu sféru.

Úplne na záver si dovoľm konštatovať, že publikácia by sa mohla/mala stať základným „študijným materiálom“ (nielen) pre tvorcov tak prepotrebnej koncepcie zahraničnej (obzvlášť pracovnej) migrácie, resp. jej generálnym základom a odporúčam ju záujemcom do pozornosti.

Branislav Bleha